

SKYRYBA: NAUJOVĖS IR KEBLUMAI

Apie dvejus metus trukusią skyrybos taisyklių peržvalgą ir jų tvirtinimą atskirais Valstybinės lietuvių kalbos komisijos nutarimais paskatino rašyti keli dalykai.

Iki tol galiojusios skyrybos taisyklės kokį nors sintaksinį reiškinį aiškino visais galimos skyrybos atžvilgiais. Pavyzdžiui, taisyklėse apie vienaarūšės sakinio dalis iki nutarimo galiojusiame Komisijos aprobuotame leidinyje „Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba“ (1992; toliau – LKRS) sakoma, kad vienaarūšės sakinio dalys skiriamos, jei jos yra sintaksiškai lygiavertės ir ištariamoms išskaičiuojamąja intonacija (p. 139), o šių požymių neturinčios – neskiriamos (p. 140). Kitame punkte sakoma, kad skiriamos ir nevienodo sintaksinio santykio sakinio dalys, jei jos pasakomos išskaičiuojamąja intonacija, pvz.: *Jei reikia nubausti, tai labai slapta, kur nors daržinėje nuplaks*. Vienarūšiai derinamieji pažyminiai skiriami pagal papildomą požymį – ar pasakomos ypatybės yra vieno ar ne vieno pagrindo. Ne vieno pagrindo ypatybes nurodantys pažyminiai nelaikomi vienaarūšiais ir neskiriami (p. 145). Bet tie ne vieno pagrindo derinamieji pažyminiai, pasakoti išskaičiuojamąja intonacija, gali būti skiriami, pvz.: *Buvo šiltas, ramus birželio mėnesio vakaras* (p. 145). Paprasta apsispręsti, rašyti kablelį ar ne, tekstą kuriančiam, rašančiam, nes jis žino, kokios prasmės jam reikia, bet kaip turėtų elgtis teksto skyrybą vertinantis redaktorius, mokytojas, o ypač valstybinio egzamino komisijos narys? Vienoje vietoje tokie patys atvejai – neskiriama, kitoje – skiriama. Teksto vertintojas negali žinoti, kokia intonacija vienaarūšės sakinio dalis pateikė teksto kūrėjas, – sprendžiama iš sintaksinių ir prasminių požymių, o jie ne visada sutampa su teksto autoriaus intonacija, taigi ir ženklais. Tokių tarpinių atvejų gausu vos ne kiekvieno sintaksinio reiškinio skyrybos taisyklių grupėje.

Pertvarkytose skyrybos taisyklėse aiškūs atvejai atskirti nuo variantinių, kad būtų patogiau besimokantiems, o ypač vertintojams. Tiesa, dviem nutarimais priimtos taisyklės kiek nenatūraliai padalija informaciją apie tą patį sintaksinį reiškinį, ir jas taikant reikės nuolat gretinti atskiras dalis.

Siekiant kuo tiksliau atskirti būtinojo skyrimo atvejus nuo pasirenkamojo skyrimo, reikėjo patikrinti, ar skiriamieji tam tikro sintaksinio reiškinio požymiai yra pakankamai ryškūs ir ar jie sutampa su esančiomis

taisyklėmis. Tarkim, gretindami įterptinius žodžius, skiriamus griežtai, ir modalinius žodžius (*tikriausiai, greičiausiai, paprastai, apskritai* ir pan.), neskiriamus, matome daug panašumų: ir vieni, ir kiti nėra sakinio dalimis, reiškia subjektyvią kalbėtojo nuostatą sakomo turinio atžvilgiu. Tad ar turėtų būti taip griežtai taisyklėmis atribota tai, kas pagal sintaksinius ir prasminius požymius yra artima, juolab galvojant apie mokymą ir mokymąsi. Tokie atvejai ir lėmė taisyklių turinio peržvalgą.

Nustatant, priskirti ar ne tam tikrą atvejį pasirenkamojo skyrimo taisyklių grupei, kiek keisti pačias taisykles, iškilo diskutuotinų dalykų ir dėl taisyklių formulavimo principų, ir dėl skyrimo pagrindų taikymo, ir apskritai dėl skyrybos paskirties.

Straipsnio tikslas – ne tiek aiškinti santykį tarp ankstesniųjų ir naujai patvirtintų taisyklių, kiek aptarti probleminius atvejus. Pasvarstymai ir teoriniais, ir praktiniais klausimais galėtų padėti suprasti ir taikyti pertvarkytas taisykles. Straipsnyje aptarti atskyrimo ar formulavimo sunkumai, kai kada ir nelygumai, galbūt paskatins tolesnius svarstymus.

1. Skyrimo pagrindo problema

Dabartiniai leidiniai, vienaip ar kitaip aptariantys skyrybos dalykus, mini daugmaž vienodus principus, kuriais yra grindžiama skyryba. Ji skirta teksto ir jo vienetų (ypač sakinio) struktūriniam (gramatiniam), prasminiam ir intonaciniam (melodiniam) skaidymui žymėti (Abaravičius 2002: 8). Jų išvardijimo tvarka vargu ar yra motyvuota, tačiau nėra vienoda: intonacinis-pauzinis, gramatinis ir prasmės principai (Labutis 1998: 364), sintaksinis (gramatinis), prasminis (loginis) ir intonacinis (intonacinis-pauzinis) (Sirtautas, Grenda 1988: 201). Kai kur pirmenybė lyg ir teikiama prasmei bei intonacijai, tačiau primenama, kad skirtukai padeda suvokti sakinio sandarą ir jo dalių santykius (LKRS 1992: 128). Rusų sintaksininkai mano, kad skyrybos funkcionavimas grindžiamas ne trimis principais (struktūriniu, prasminiu, intonaciniu), o vienu – prasminiu (plg. Abaravičius, ten pat).

Skyrimo principų kiekį ir svarbą lemia kalbos funkcijos. Kalba, kad ir netiesiogiai, reprezentuoja tikrovę (daiktinę, mentalinę, jausmų) (žr. Ambrazas 1986: 25; Sližienė 1994: 18; Karaliūnas 1997: 134 ir toliau; Valeckienė 1998: 11, 25 ir ten nurodytą literatūrą). Ja pavadinami tam tikri suvokiamos tikrovės fragmentai. Kadangi kalbos vienetai perteikia kalbėtojo suvoktą tikrovę, šią funkciją galima vadinti ir kognityvine, t. y. susijusia su pažinimu (plg. Karaliūnas 1997: 135). Perteikiama tikrovė tiesiogiai siejasi su sakinio sandara, o ją iš dalies žymi skyrybos ženklai.

Kartu kalba skirta informacijai perteikti, ja keistis, bendrauti, t. y. atlieka komunikacinę funkciją. Kalbos teorijoje ji laikoma pagrindine. Komunikacijos akte yra svarbus perteikiamos informacijos kodavimas (plg. Karaliūnas (pagal R. Jakobsoną) 1997: 129). Nuo tinkamo informacijos kodavimo, t. y. kalbos vienetų parinkimo ir jų santykių nustatymo, priklauso, ar informacija bus adekvačiai suvokta adresato. Sakomo dalyko turinys komunikacijos akto struktūroje yra viena iš sudedamųjų dalių (plg. dar Župerka 1997: 14). Nors sakinio sandarą lemia reprezentuojamoji tikrovė, suvokta kalbėtojo, tačiau komunikacijos poreikiai lyg ir kloja naują prasmės sluoksnį. Teksto kūrėjas gali papildyti denotacinį turinį, kartu ir pertvarkyti sakinio sandarą, dažniausiai nepakeisdamas loginio turinio, bet parodydamas komunikacinę tam tikrų kalbos vieneto dalių svarbą. Tai realizuojama intonacija sakytiniame tekste ir skyrybos ženklais – rašytiniame.

Dėl tokios dvisluoksnės informacijos, koduojamos skyrybos ženklais, „sluoksniuojasi“ ir skyrybos taisyklės. Tarkim, šalutiniai prijungiamųjų sakinių dėmenys, kaip savarankiški minties fragmentai, perteikti atskira predikatinė struktūra, išskiriami net ir nesant bent kiek ryškesnės savarankiško dėmens intonacijos, pvz.: *Jis nesumojo, ką atsakyti, ir pratylėjo*. Tačiau pavartojus šalutinį sakinio dėmenį suaktualinančias dalelytes ar jungtukus, toks dėmuo gali būti neskiriamas, pvz.: *Neišmaniau(,) net ką jam patarti(,) ir sutrikusi tylėjau. Reikia mokėti(,) ir kaip pasakyti nelaimės ištiktam žmogui*. Taip pat ir vienaarūšiai pažyminiai, tuo pačiu atžvilgiu nurodantys daikto (dalyko) požymius, dėl tikrovės nulemtų požymių lygiavertiškumo privalomai atskiriami kableliais, pvz.: *Pievoje žydėjo raudonos, geltonos, žydros gėlės*. Bet ir denotaciškai nelygiaverčiai požymiai gali būti vienodai svarbūs komunikaciniu atžvilgiu ir perteikti tokia pat intonacija, kaip ir jau minėtieji, pvz.: *Priešais sujudėjo aukštas(,) storas žmogus*. Komunikaciniu atžvilgiu suaktualintas lygiavertiškumas vienaarūšėmis gali paversti net ir visai skirtingas sakinio dalis, pvz.: *Ateik vakare(,) prie apleisto namo ir vienas*.

Skyrybos taisyklės negali būti formuluojamos taip, kad draustų teksto kūrėjui pasinaudoti skyrybos ženklais komunikaciniams poreikiams tenkinti. Tad skyrimo pasirinkimo galimybių fiksavimas taisyklėse yra natūralus, paaiškinamas ir reikalingas. Tačiau kuo daugiau tokio pasirinkimo, tuo mažiau taisyklės (ir skyryba) rodo sakinio sandarą ir sintaksinius ryšius. Turime pripažinti, kad skyryba iš esmės nėra sakinio sandaros parodymo priemonė, ji šią funkciją gali atlikti, jei neprieštarauja komunika-

ciniams poreikiams. Sakinio sandarą rodo kiti dalykai. Tarkim, sakinio šalutinį dėmenį rodo prijungiamasis žodis, asmenuojamoji tarinio forma – iš tų rodiklių jį atpažįstame, o komunikaciškai aktualizuotą šalutinį sakinio dėmenį su dalelytėmis (*Neišmaniau(,) net ką jam patarti(,) ir sutrikusi tylėjau*) žymi tokia intonacija, kuri skyrybos ženklų nerodo, ir ji svarbesnė už informaciją apie sandarą.

2. Skyrybos taisyklių išdėstymas ir formuluotės

Skyrybos taisyklės gali būti išdėstytos įvairiai. Kadangi jos siejamos su kalbos sintakse, dažniausiai ir suskirstomos pagal sintaksinių vienetų ar reiškinių pavadinimus. Taip jos pateikiamos Kalbos komisijos nutarimuose (plg. LKKN 1998: 61–66), akademiniuose sintaksės vadovėliuose (Labutis 1998: 366–377), kai kada net kartu su aptariamomis sakinio dalimis ar sakinių rūšimis (Sirtautas, Grenda 1988). Tokia tvarka yra įprasta mokykliniuose vadovėliuose.

Taisyklių grupės gali būti suvienytos pagal skyrimo pobūdį – atskiriamosios sakinio dalys ir išskiriamosios sakinio dalys. Iš dalies taip skirstoma „Lietuvių kalbos rašyboje ir skyryboje“ (LKRS 1992). (Atskyrimas ir išskyrimas netaikomas sudėtiniams sakiniams.) Kadangi susidaro didelės skiriamų sakinio dalių grupės, taisyklės toliau rikiuojamos pagal sintaksinius vienetus ar santykius. Tiesa, pirmąją, atskiriamųjų sakinio dalių grupę tesudaro tik vienaarūšės sakinio dalys, bet antrąją jau aiškinamosios sakinio dalys – išplėstinės dalyvinės, pusdalyvinės, padalyvinės aplinkybės, lyginamieji posakiai, kreipiniai, įterpiniai. Pastaroji grupė nėra sudaryta vienu loginiu pamatu (aiškinamosios sakinio dalys gali būti ir dalyvinės, pusdalyvinės, padalyvinės aplinkybės, ir lyginamieji posakiai, t. y. lyginamuoju būdu išreikštos aiškinamosios sakinio dalys; lyginamosios gali būti ir dalyvinės, pusdalyvinės, padalyvinės aplinkybės), bet jas vienija išskyrimas.

Taisyklės galima išdėstyti pagal skyrybos ženklus. Vien tik šis pagrindas taikomas „Lietuvių kalbos žinyne“ (LKŽ 1998: 349–380), o papildytas sintaksinių vienetų ir reiškinių skirstymu – Jono Balkevičiaus „Dabartinės lietuvių kalbos sintaksėje“ (Balkevičius 1963: 431–461).

Pertvarkytose ir Kalbos komisijos nutarimais patvirtintose skyrybos taisyklėse iš esmės taikomas vienas – sintaksinis (sintaksinių vienetų ar reiškinių) skirstymo pagrindas. Tik tiesioginės kalbos ir citatų skyrius Privalomosios skyrybos taisyklėse skirstomas pagal ženklus. Kitoki šio skyriaus skirstymo pagrindą šiek tiek pateisina skiriamo vieneto

sandaros savitumas: autoriaus ir tiesioginės kalbos santykio panašumai brūkšniais ir kabutėmis skiriamoje tiesioginėje kalboje (ar citavimo atvejais) lemia skyrimo vienodumą ar panašumą. Tačiau toks bendras dvejetainis tiesioginės kalbos aptarimas, ypač kai formuluotėse nenurodomi brūkšniais ir kabutėmis skiriamos tiesioginės kalbės skirtumai, gali piršti mintį, kad ir nėra skirtumo, kaip skirti tiesioginę kalbą – brūkšniais ar kabutėmis. Juolab kad ne vienoje užsienio kalboje tiesioginė kalba skiriama tik kabutėmis. Tiesa, ir sumanius nurodyti, kuo skiriasi vienokia ir kitokia tiesioginė kalba, nebūtų paprasta. Rengiant taisykles buvo siūlomi tiesiogiai perteikiamos tiesioginės kalbos (brūkšniai) ir netiesiogiai perteikiamos tiesioginės kalbos (kabutės) pavadinimai, bet jų atsisakyta kaip nepakankamai aiškių ir neturinčių vartojimo tradicijos. Taigi bendros taisyklės abiejų tipų tiesioginei kalbai nereiškia jų funkcijų vienodumo. Jų skirtumai susiję ir su teksto pobūdžiu, meninio kūrinio vyksmu, ne tik su skyrybos ženklų vartojimo skirtumais. Tad šiuo atveju ženklų pagrindo pasirinkimas neatrodo labai jau tinkamas, kad ir galimas.

Formuluotėse sintaksiniai skiriamo vieneto požymiai paprastai nenurodomi, nebent sintaksinis apibūdinimas yra vienintelis skyrimo požymis. Tai taisyklės daro glaustesnes. Pavyzdžiui, derinamasis ar nederinamasis pažymynys gali turėti papildomą aplinkybės reikšmę ir dėl to būti išskiriamas. Jei jo pažymimasis žodis yra daiktavardis, kitų požymių, be aplinkybinės reikšmės, toks pažymynys neturi, todėl šis požymis yra formuluotės ir skyrimo pagrindas, plg.: *Plepus, bet gudrus ir „slidus“ (.) kaimynas man visai nekėlė pasitikėjimo. Raudonomis nuo nemigos akimis (.) inspekcijos viršininkas neatrodė nusiteikęs šiandien spręsti bent kiek rimtesnius klausimus.* Jei pažymynys pažymi įvardį ar eina su tam tikromis dalelytėmis (*kad ir, nors ir, tegu* ir pan.), nurodomi šie formalūs požymiai, nors sintaksiniai santykiai yra tokie patys, plg.: *Atlaidus kitų silpnybėms, jis buvo griežtas ir reiklus sau. Juodais garbanotais plaukais, švitriomis rudomis akimis, ji atrodė kaip čigonė.* (Privalomoji skyryba.) *Medžiai (.) kad ir su žaliais lapeliais (.) dar nedvelkė tikra pavasario gaivuma.* Tai vieną sintaksinį reiškinį apibūdinančias (tik nevienodas pagal skyrimo būtinumą) taisyklės daro iš išorės skirtingas. Tačiau formalūs požymiai yra akivaizdesni, todėl patogesni.

Yra viena kita taisyklė, kuri grindžiama tik formaliais požymiais. Prie tokių galima priskirti pasirenkamojo skyrimo taisyklę apie sakinio šalutinio dėmens skyrimą susidūrus jo jungtukui ar jungiamajam žodžiui su

prieš jį einančiu kitu jungtuku ar jungiamuoju žodžiu, pvz.: *Reikia pasakyti, kad(,) kai tik kuris iš jų įžengia į salę, tuoj visa jų gudrybė ir dingsta. Rytoj pranešė gerą orą, todėl(,) jei neims niukstyti, eisime į pajūrį. Šiandien apsinaukę jau nuo pat ryto ir(,) jei oras nepagerės, pradrybsosiu namie visą dieną.* Net jei pirmasis jungtukas yra sudedamasis ar skiriamasis tarp vienaarūšių sakinio dalių, sakinio šalutinio dėmens pradžia gali būti neskiriama, pvz.: *Seniūnas atsistojo prieš susirinkusiuosius ir(,) kai triukšmas šiek tiek aprimo, neryžtingai pradėjo. Ji pasirinkdavo grybų ar(,) jei netingėdavo pašliaužioti po šlapias vietas, gana gražių spanguolių.* Visais atvejais sakinio šalutinio dėmens pabaigoje kablelis būtinas. Sakinio sandara verstų šalutinį dėmenį skirti iš abiejų pusių. Kokio nors komunikacinio tikslo toks skyrimas nerodo. O šalutinio dėmens intonacinis neryškumas jo pradžioje nėra priežastis jo neskirti – jau buvo minėti intonaciškai neryškūs šalutiniai sakinio dėmenys su ne visos sandaros tariniu (*Nežinojo, ką daryti*); apskritai būtiniosios sakinio dalies pozicijoje esantys šalutiniai sakinio dėmenys niekada nebūna savarankiškos intonacijos, plg. dar: *Kiškeliai pasirodė, kad dangus griūva. Jis nežinojo, kur nuvaž.*

Ši taisyklė nedera ir su kita panašia taisykle. Dalyvinės, pusdalyvinės ir padalyvinės aplinkybės gali būti išskiriamos, o tai reiškia, kad negali būti kablelio iš vienos pusės. Taigi sumanius skirti tokią aplinkybę, einančią po jungtuko, kablelis jos pradžioje turės būti, pvz.: *Jis dėl to skambučio labai susirūpino ir(,) atėjęs į darbą(,) iškart pasuko pas direktorių.* Šalutiniai sakinio dėmenys, apskritai išskiriami gana griežtai, pagal šią taisyklę gali būti skiriami iš vienos pusės.

Manant, kad tokių šalutinių sakinio dėmenų galima neskirti, būtų nuosekliau elgtis taip pat, kaip ir su minėtomis aplinkybėmis – išskirti arba visai neskirti. Šitai jau padaryta su šalutiniais sakinio dėmenimis, turinčiais komunikacinės svarbos rodiklį – dalelyčių. Žinoma, šalutinių sakinio dėmenų skyrimas turi tvirtas tradicijas, ir į tai negalima neatsižvelgti, tačiau, taikantis tai prie vieno, tai prie kito skyrimo pagrindo, nenuoseklumą neišvengiama.

3. Skyrybos taisyklių pasikeitimai ir jų motyvacija

Skyrybos taisyklių poslinkis laisvėjimo kryptimi – gana ryškus, bet ne pirmas. Dalyvinės, pusdalyvinės ir padalyvinės aplinkybės pasirenkamai skiriame jau nuo 1976 metų, bet kokių nors blogybių dėl to lyg ir nekilo. O naudos iš to, matyt, mažai turėjome, nes kalbos mokymas buvo menkai orientuotas į teksto kūrimą, kalbinės komunikacijos gebė-

jimų ugdymą, todėl ir skyrybos ženklams kuriant tekstą nebuvo teikiama daug reikšmės. Kalbos mokymo orientacija dabar keičiasi, darosi aktu, kaip skyrimas gali padėti perteikti teksto atspalvius, o pasirenkamasis skyrimas tam kaip tik padeda. Svarbesnių pakeitimų aiškinimas gal padės geriau suprasti pakeitimų priežastis, kartu ir prasminius bei intonacinius variantų skirtumus.

1. Aiškinamosios bei tikslinamosios sakinio dalys pateko prie pasirenkamojo skyrimo. Dėl greta einančių ir nelabai išplėstų vienvardžių sakinio dalių (aiškinamųjų ir tų, kurias aiškina) neturėtų būti diskusijų: ankstesnėse taisyklėse visada būdavo nurodoma, kad tokias sakinio dalis galima pasakyti vientisa intonacija, ir priežasčių skirti jas kaip aiškinamąsias nebelieka, pvz.: *Geišiai sėdėjo kieme ant savo skrynios kaip užmušti*. Pertvarkytose taisyklėse šitaip interpretuojamos visos aiškinamosios sakinio dalys – ne tik dvi greta esančios, bet ir kelios viena kitą aiškinančios, taip pat atitrauktos nuo tos aplinkybės, kurią aiškina, pvz.: *Ten(,) už upės(,) prie pat miško(,) tarp kelių senų ir storų medžių(,) ir buvau įsitaisęs vietą apmąstymų ir kūrybos valandoms leisti. Vėl vieną sykį buvo perkūnija(,) jau daug vėliau negu ankstesniais metais. Aš buvau labai gražiai apsirengusi (–) visiškai naujais rūbais*. Vientisa tokių grupių intonacija sunkokai įsivaizduojama, bent jau neatrodytų natūrali, ypač tais atvejais, kai jos atskirumui žymėti galimas brūkšnys. Teksto autorius vargu ar pasinaudos neskyrimo galimybe, bet redaktorius ar taisytojas turės susitaikyti su jo pasirinkimu. Kai yra kelios vienvardės sakinio dalys, galima grupuoti įvairiai, pvz.: *Ten už upės, prie pat miško, tarp kelių senų ir storų medžių, ir buvau įsitaisęs vietą apmąstymų ir kūrybos valandoms leisti; Ten už upės, prie pat miško tarp kelių senų ir storų medžių, ir buvau įsitaisęs <...>; Ten už upės prie pat miško, tarp kelių senų ir storų medžių, ir buvau įsitaisęs <...>*. Vargu ar kalbėtojas užsınorėtų pasakyti visas aplinkybes vientisa intonacija, bet esant nesvarbiai informacijai tai įmanoma. Būtų sunku atrasti požymių, padalijančių tokius atvejus į privalomąją ir pasirenkamąją skyrybą.

Daugiau abejonių kelia aiškinamųjų sakinio dalių, atitrauktų nuo tų sakinio dalių, kurias aiškina, galimybė neskirti (*Aš buvau labai gražiai apsirengusi (–) visiškai naujais rūbais*). Vieningos intonacijos nėra, nes tarp jų įsiterpia kitos sakinio dalys. Belieka tik kalbėtojo nenoras ryškinti iš prasmių kylantį aiškinimą. Pasirenkamąjį skyrimą nebent palaikytų pažyminių atvejai: *Vėjyje lingavo nuogos apynių šakos (,) be*

lapų ir auksinių spurgų. Prielinksninio nederinamojo pažyminio vieta – po pažymimojo žodžio. Aiškindamas kitą, prieš pažymimąjį žodį einantį pažyminį jis neina greta, bet nėra nukeltas, atitrauktas nuo to žodžio, kurį aiškina, todėl intonaciškai dažniau negali būti neatskirtas. Pagal vienvardžių sakinio dalių išsidėstymą tokie atvejai yra panašūs.

2. Nėra griežtos ribos tarp aiškinimo ir vienaarūšiškumo. Tipiški atvejai lyg ir nekelia abejonių. Tačiau vienaarūšiškumas nėra vien tik išvardijimas – aiškiausias vienaarūšių sakinio dalių atvejis. Tarp vienaarūšių sakinio dalių gali būti labai įvairių santykių. Aiškinimas yra komunikacinės prigimties – noras papildyti pašnekovui teikiamą informaciją, suabejojus, ar bus pakankamai aiškus sakomas dalykas. Tai papildoma informacija apie tą patį dalyką. Sakinyje *Tik jis, ne bet kas iš mūsų(,) gali padėti karaliui dukterį atgauti* yra priešpriešos santykiai tarp dalies ir visumos (*ne bet kas iš mūsų, o tik jis*). Komunikacinė vieno iš komponentų svarba paryškina sukeitus juos vietomis ir kartu sustiprėja papildymo, paaiškinimo santykiai bei intonacija. Minėtoji dvisluoksnė prasmė verčia formuluoti taisyklę, numatančią rinkimosi galimybę. Tokie atvejai kaip *Niekas kitas(,) kaip tik grikliai(,) ten neaugo* taip pat yra pakliuvę prie aiškinamųjų sakinio dalių skyrimo taisyklės, t. y. galima išskirti iš abiejų pusių arba visai neskirti. Kitaip sakant, vienaarūšiškumo čia neįžiūrėta. Tačiau priešpriešos santykiai galimi, kaip ir pirmuoju atveju, plg.: *Niekas kitas ten neaugo, o grikliai augo*. Tik išskirties reikšmė, tad ir aiškinimas čia ryškesnis. (Plg. *Niekas kitas ten neaugo, išskyrus grikliaus*.)

3. Ryškiausias įterpinių sintaksinis požymis – tai, kad jie neina sakinio dalimis. Sintaksinių ryšių su sakiniu nebuvimas ir iš to kylanti įterpimo intonacija žymima ženklais. Modalumą rodantys žodžiai (*paprastai, greičiausia(i), tikriausia(i), apskritai* ir daug kitų) (taisyklėse pateikiami baigtiniu sąrašu) taip pat neina sakinio dalimis. Iki šiol jie buvo neskiriami. Matyt, dėl minėto panašumo skiriant kildavo nuolatinių abejonių. Pertvarkytose taisyklėse visi tokios paskirties žodžiai gali būti skiriami. Gali būti skiriamas ir išvadinėse pastraipose mėgstamas *taigi* (tos pačios paskirties *vadinas* visada buvo skiriamas kaip įterptinis), taip pat skiriami kaip ir įterptiniai žodžiai subjektyvią kalbėtojo nuostatą rodantys *turbūt, galbūt*. Bet norint rinktis, kaip skirti tokius žodžius, reikia įsidėmėti, kurie gali būti, o kurie turi būti skiriami.

Kiek kebliau yra su dalelytėmis. Dalelytės, pakliuvusios tarp modalumą rodančių ir neskiriamų žodžių, nekėlė didesnių sunkumų, nes jos, išskyrus *beje*, buvo neskiriamos. Dabar galimų skirti dalelyčių ne taip mažai (*antai, atseit, būtent, destis, mat, taigi, galbūt, turbūt*, jei dvi pastarosios vadintinos dalelytėmis), bet jų negalima painioti su kitomis, ne-

skiriamomis dalelytėmis (plg. *ana, štai, aure*), kartu reikia įsidėmėti *beje* kaip visada skiriamą.

4. Ankstesnėse taisyklėse brūkšnio rašymas tarp veiksnio ir sudėtinio tarinio dalies, išreikštų daiktavardžio vardininku ar bendratimi, taip pat kiekinio skaitvardžio vardininku, svyravo nuo gana laisvo (LKRS 1992: 232–233; Vasiliauskienė 2002: 57–58) iki gerokai griežto (Labutis 1998: 367). Šiose taisyklėse paliekama rinkimosi galimybė visais veiksnio ir tarinio raiškos atvejais. Jei tokia taisyklė būtų griežta ir ribojama, tarkim, daiktavardžio vardininkais, einančiais veiksnium ir tariniu, tiktu tipiškiems atvejams, pvz.: *Gluodenas – driežas*. Bet ryškios, brūkšniu parodomos intonacijos nebeliktų suskaidžius tariniu pasakomą informaciją ir suaktualinus tam tikrą jos dalį, ir ženklo buvimas negalėtų būti grindžiamas intonacija, todėl ir galimi šie skyrimo variantai, pvz.: *Gluodenas – driežas, o ne gyvatė; Gluodenas driežas, o ne gyvatė*. O jei tarinio dalį perkelsime prieš veiksni, jokios intonacijos ženklui rašyti nebeliks, pvz.: *Driežas gluodenas, o ne gyvatė*. Visi yra daiktavardžių vardininkai, ir jei taisyklė būtų griežta, reiktų reikalauti brūkšnio (arba nurodyti išimtis).

5. Kabutėmis skiriamos tiesioginės kalbės ir citatų pabaigoje taškas anksčiau buvo rašomas skirtingai – vienur prieš kabutes, kitur po kabučių. Šiose taisyklėse suvienodinta: taškas rašomas prieš kabutes. Viena, tiesioginę kalbą ar citatą gali sudaryti ne vienas, o keli sakiniai. Tarp jų rašomas taškas ar taškai, todėl tašku turėtų būti baigiamas ir paskutinis sakiny. Antra, taškas yra sintaksinio vieneto – sakinio pabaigos rodiklis, o kabutės – to vieneto paskirties tekste rodiklis, t. y. išorinių santykių rodiklis, tad taškas turėtų eiti arčiau.

Šis skyrybos tvarkymo etapas rodo, kad šiuo metu lietuvių kalbos skyryba yra tam tikroje kryžkelėje. Taisyklių derinimas su teksto kūrėjo komunikaciniais tikslais kartu laikantis ir struktūrinio skyrimo principo, o dar įtraukus ir formaliuosius požymius jas daro iš dalies nenuoseklias. Polinkis daugiau leisti apsispręsti rašančiam yra akivaizdus. Tai paaiškinama ir teoriškai, ir skyrimo praktika. Jei tai būtų tolesnių ir didesnių pertvarkymų etapas, kurį laiką tokią skyrimo požymių įvairovę galima toleruoti, bet ilgainiui taisyklės būtų galima vis labiau kreipti į laisvą, t. y. į teksto aiškumą ir ekspresiją orientuotą, skyrybą, bent jau ten, kur struktūros dalykai yra akivaizdūs ir jiems suprasti skirtukų paramos nereikia. Gal dėl tradicijos būtų sunku susitaikyti, kad, tarkim, kablelis nebūtinas tarp priešpriešos vienaarūšių sakinio dalių ar šalutiniam sakinio dėmeniui atskirti, bet šiais atvejais yra aiškūs rodikliai – jungiamieji žodžiai, sakinio sandara.

Žinoma, galima samprotauti ir taip: rašydamas sakinio sandarą žymintį skyrybos ženklą, esi priverstas tą sandarą suvokti, nors ir jos nesuvokus tekstas būtų aiškus. Tada kalbėtume apie visai kitokią – antrinę, mokomąją, skyrybos funkciją. Bet dėl tos priežasties griežtindami skyrybą tolintume ją nuo svarbiausios paskirties – tenkinti teksto kūrėjo poreikius.

Išvados

1. Skyrybos taisyklių padalijimą į privalomąjį ir pasirenkamąjį skyrimą lėmė ne tiek ankstesnių taisyklių turinys, kiek taikymo sunkumai. Įvairių pagal skyrimo svarbą atvejų apibūdinimas aptariant vieną sintaksinį reiškinių kėlė sunkumų besimokantiems, o ypač teksto vertintojams. Aiškus taisyklių suskirstymas neleidžia subjektyviai interpretuoti skyrimo būtinumo. Atribojant privalomojo ir pasirenkamojo skyrimo taisykles, reikėjo tiksliau apibrėžti sintaksinius skiriamųjų vienetų požymius, todėl, kad ir nedaug, kai kurios taisyklės yra keičiamos motyvuojant patikslintu sintaksiniu apibūdinimu.

2. Skyrybos aprašuose ar sintaksės vadovėliuose nurodyti skyrimo principai ar pagrindai – struktūrinis (gramatinis), prasminis ir intonacinis – ne visada papildo vienas kitą. Jiems nesutampant pirmenybę reikėtų teikti komunikacijos poreikių nulemtai skyrybai, siejamai su intonacija ir prasme, nes sintaksinei vieneto sandarai žymėti paprastai yra kitų priemonių. Skyryba, orientuojama į teksto kūrėjo poreikius, darosi laisvesnė, todėl taisyklėse daugėja variantinių skyrimo atvejų.

3. Taisyklės yra išdėstytos sintaksinių vienetų ar santykių pavadinimų (kartu ir sintaksinių reiškinių) pagrindu. Nuo šio pagrindo kiek nutolsta tiesioginės kalbos ir citatų skyrybos formuluotės. Šitame skyriuje taisyklės bendrinamos pagal ženklus ar struktūros požymius.

Formuluotėse skiriamas dalykas sintaksiškai neapibūdinamas. Privalomosios skyrybos taisyklėse net pagal prasmę atsiribojančių sintaksinių vienetų (pvz., papildomą aplinkybės reikšmę turinčių pažyminių bei priedėlių) nurodomi formalieji rodikliai (pažymimieji žodžiai (įvardžiai), pozicija). Formaliųjų rodiklių neturintys atvejai paliekami pasirenkamojo skyrimo taisyklėse (pvz., tokie pat pažyminiai ir priedėliai, pažymintys daiktavardžius), nors santykiai yra tokie patys.

Kai kuriais atvejais, nesuderinus struktūrinio (prasminio) ir intonacinio pagrindo, vieną reiškinių (ar panašius reiškinius) apibūdinančioms taisyklėms pritrūksta nuoseklumo (pasirenkamoji šalutinių sakinio dėmenų skyryba).

4. Ryškesni laisvesnės skyrybos atvejai – aiškinamųjų sakinio dalių, modalumą rodančių žodžių (ir dalelyčių) skyrimas, brūkšnio rašymas tarp veiksnio ir tarinio. Pasirenkamoji aiškinamųjų sakinio dalių skyryba ir nebūtinai brūkšnio rašymas tarp veiksnio ir tarinio grindžiami intonacine (kartu ir prasmine) jų pateikimo įvairove; pasirenkamasis modalinių žodžių skyrimas – sintaksinių požymių (neina sakinio dalimis) ir komunikacinės intencijos (subjektyvus sakomo turinio vertinimas) artumu įterpiniams.

5. Kalbos mokymo orientacija į tekstą ir komunikaciją turėtų skatinti skyrybą suvokti labiau kaip teksto prasmės perteikimo, o ne sintaksinės sandaros parodomą priemonę.

LITERATŪRA

- Abaravičius J. 2002: *Skyrybos stilistika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Ambrazas V. 1986: Lietuvių kalbos sakinio sintaksinės ir semantinės struktūros vienetai. – *Lietuvių kalbos sintaksės tyrinėjimai. Lietuvių kalbotyros klausimai* 25, 4–44.
- Balkevičius J. 1963: *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Karaliūnas S. 1997: *Kalba ir visuomenė. Psichologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Labutis V. 1998: *Lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- LKKN 1998: *Lietuvių kalbos komisijos nutarimai 1977–1998*. Sud. R. Dobelienė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- LKRS 1992: *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba*. Ats. red. A. Valeckienė, Vilnius: Mokslas.
- LKŽ 1998: *Lietuvių kalbos žinynas*. Sud. P. Kniūkšta, Kaunas: Šviesa.
- Sirtautas V., Grenda Č. 1988: *Lietuvių kalbos sintaksė*, Vilnius: Mokslas.
- Slišienė N. 1994: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas* 1, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Valeckienė A. 1998: *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Vasiliauskienė V. 2002: *Probleminiai lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos aspektai*. Mokomoji knyga, Vilnius: Homo liber.
- Župerka K. 1997: *Stilistika*, Šiauliai: Šiaulių universitetas.